

Vélemény, vita

FELTERJESZTÉS A MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUM NÖVÉNYTÁRA ÜGYÉBEN az MTA Biológiai Osztálya felé (2018. január 25.)

ON THE CURRENT STATUS OF THE BOTANICAL DEPARTMENT OF THE HUNGARIAN NATURAL HISTORY MUSEUM

Petition to the Section of Biological Sciences of the Hungarian Academy of Sciences

Podani János

az MTA rendes tagja, egyetemi tanár
podani@ludens.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A Magyar Természettudományi Múzeum helyzete az utóbbi évtizedben egyre nehezebbé vált, s különösen súlyos gondokkal néz szembe a Növénytár. Fenntartójának legfrissebb utasításai alapján területének egyharmadát az idén ki kell ürítenie. Mindez súlyosan veszélyezteti a közgyűjteményi, közművelődési és tudományos feladatok ellátását és a teljes működésképtelenség felé sodorja az intézetet. Közvetlen és helyrehozhatatlan károkat okoz a gyűjtött anyagban, amely közép-európai viszonylatban páratlan összesítése kétszáz év botanikai kutatásainak Kitalibél Páltól Jávorka Sándorig. Javaslatom szerint az intézkedéseket sürgősen fel kell függeszteni, és hosszú távú intézkedéscsomagot kell kidolgozni az MTM általános helyzetének megnyugtató rendezésére, amelyben az MTA szerepe kulcsfontosságú lenne.

ABSTRACT

The general situation at the Hungarian Natural History Museum has become critical in the past decade. The status of the Botanical Department is of particular concern, because the Ministry responsible for national museums has instructed its director to clean out one-third of its basal area by the end of this year. This reduction would seriously risk the public functions of the museum, including scientific research. The herbarium and other collections, which represent a unique summary of our botanical knowledge accumulated on the Carpathian Basin in the past 200 years, would suffer serious and irreversible damage. I suggest that the move should be suspended immediately and a long-term program package has to be developed to find a radical and comforting solution to this problem, a project in which the HAS should play defining role.

Kulcsszavak: herbárium, költözés, kutatói infrastruktúra, területcsökkentés

Keywords: area reduction, herbarium, move, research facilities

„Vállaljuk, hogy örökségünket, a magyar kultúrát, egyedülálló nyelvünket, [...] a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk.”

Magyarország Alaptörvénye, Praeambulum

„[A fenntartó] ...biztosítja a muzeális intézmény működési engedélyében meghatározott szakmai besorolása szerinti feladatai ellátásához szükséges személyi és infrastrukturális feltételeket”

1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. VI. 50. § (2c)

[Az Akadémia] „...támogatja a tudományok művelését és a tudományos kutatások végzését”

A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény 3. § (1a)

„Az Akadémia, a tudományos kutatások tendenciáinak alapján, két évente javaslatokat fogalmaz meg a magyarországi tudományos kutatások irányait, szervezeti formáit, finanszírozását és egyéb feltételeit illetően.”

Akadémiai törvény, Alapszabály 2. § (3)¹

„...– saját elhatározásukból vagy felkérésre – a tudományt érintő országos jelentőségű kérdésekben és a társadalmi élet átfogó problémáiban az Akadémia köztestületi szervei (a Közgyűlés, az Elnökség, a tudományos osztályok, a tudományos bizottságok), valamint az akadémiai intézetek elvi állásfoglalást tehetnek, egyedi kérdésben véleményt nyilváníthatnak.”

Akadémiai törvény, Alapszabály 3. § (2)

GYORSJELENTÉS

Szakmai körökben gyorsan elterjedt az a friss információ, miszerint a Magyar Természettudományi Múzeum (MTM) Növénytára (Bp. VIII. Könyves Kálmán krt. 40. (1., 2., 3. képf) felszólítást kapott fenntartójától, az EMMI-től (Emberi Erőforrások Minisztériuma), hogy igen gyorsan készüljön fel területe jelentős részének átadására, mert az épületbe a Nemzeti Pedagógus Kar irodáit akarják beköltöztetni. A felszólítás ultimátumszerű, a költözés első szakaszának végre-

¹ A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény, a Magyar Tudományos Akadémia Alapszabálya és Ügyrendje egységes szerkezetben.

1. kép. A „Tündérpalota” frissen felújított épülete

2–3. kép. A bejáratnál látható cégfeliratok (2018-ban), mely utóbbiak állapotában mutatkozó különbség sok mindent sejtet.

hajtására (300 m² alapterületet érintve) az EMMI 2018. január 15-től számítva 70 munkanapot ad, de már január végén ellenőrizni akarják, hogyan is áll a csomagolás-költözködés. Később, de még ebben az évben át kellene adni az épület első emeletén fekvő összes többi helyiségét is, melynek területe mintegy 400 m², így az átadandó rész mindösszesen 700 m². Új épületről, másutt való elhelyezésről nincs szó; az épületen belüli „átmozgatással” javasolják megoldani a helyzetet. A költözködés költségeihez anyagi támogatást ígérek. Amikor azonban a múzeum dolgozói felvetették aggályaikat, még olyan cinikus válasz is elhangzott, hogy akkor majd az „igazgató otthoni munkát is elrendelhet”. Mindezek egyértelműen azt jelzik, hogy a fenntartónak nem számít, vagy nem is tud arról, mit kockáztat megdondolatlan lépésével.

AZ ÉRTÉKEK

Az MTM Növénytár anyaga ugyanis óriási nemzeti és tudományos értéket képvisel, ami a költözködés során szükségszerűen károsodik, sőt, jelentős része megsemmisülhet. Nemzetközi tapasztalatok szerint egy átlagos állapotú múzeumi anyag legalább 5%-a sérül minden egyes mozgatáskor – a törekeny növényi anyag pedig még inkább. A gyűjtemény jelenleg 2 milliónál is több leltározott tételt (herbáriumi lapokat, gombákat, ősnövénymaradványokat és egyebeket) tartalmaz. Ezek közül is kiemelkedő az első magyar polihisztor, Kitaibel Pál teljes – eddig – épségben megmaradt, sok száz lapos gyűjteménye a 19. század első feléből, illetve Kossuth Lajosnak az Alpokban gyűjtött, két díszes szekrényt elfoglaló kollekcója (4. kép), amelyek páratlan tudományos és eszmei értékű hungarikumok is egyben. A hazai botanikatörténet számos más kiválóságának gyűjtései is itt találhatóak; a legismertebbek Borbás Vince, Degen Árpád, Haynald Lajos érsek, Janka Viktor és Jávorka Sándor. A Kárpát-medencére vonatkozó anyag (Herbarium CarpatoPannonicum) egyedülálló és pótolhatatlan, csaknem 800 000 herbáriumi lappal, és még ennél is nagyobb a zárwatermő növényeknek

4. kép. Kossuth Lajos egyik gyűjteményszekrénye; már eddig is csak a folyosón fért el.

az egész világra kiterjedő gyűjteménye (Herbarium Generale). Mondanunk sem kell, hogy Magyarországon ehhez mérhető botanikai anyag sehol sem található, de még Közép-Európában is csak Prágában és – kissé távolabb – Kijevben.

A nagyságra vonatkozó adatok már eleve érzékeltetik, hogy a múzeumi munka sokkal összetettebb egy átlagos irodai tevékenységnél. A gyűjteményekben a kurátori feladatok ellátása mellett kiállítások megszervezése és elkészítése, valamint fontos közművelői tevékenység is folyik. Legalább ennyire lényeges természetesen a tudományos kutatás: a tár 12 fő muzeológusából kilencen PhD-fokozattal rendelkeznek, egyikük esetében pedig most van folyamatban az MTA doktori fokozat megszerzése. Munkájuk jelentősen növeli a hazai tudományosság összeteljesítményét; ők tizenketten eddig mintegy 750 tudományos közlemény szerzői, amelyből 100 könyv, illetve könyvfejezet. A Növénytárban jelenleg három OTKA-pályázat fut, és a kutatók három további, külső pályázat résztvevői. Ezenkívül a Növénytár rendelkezik egy After LIFE-pályázattal, és rendszeresen részesül az MTA könyv- és folyóirat támogatásából. A hazai kutatóintézetekkel és egyetemekkel való kapcsolat szorosságát jelzi, hogy magyar vendégkutatók évente átlagosan 200 napot töltenek el itt. Az MTM Növénytár jelentősége azonban túlmutat országunk határain. A legutóbbi években évente 15–30 külföldi botanikus dolgozott a múzeum falai között, mintegy 20 ország képviselőjében, évente átlag 100 kutatónapot eltöltve nálunk. Ennek révén a Növénytár jelentősen hozzájárul a magyar tudományosság jó hírvének öregbitéséhez.

ELŐZMÉNYEK – TÉRBEN ÉS IDŐBEN

Mindezek ismeretében azonnal felmerül a kérdés: miként alakulhatott ki ez a méltánytalan helyzet? Hogyan lehetséges egyáltalán, hogy egy ilyen összetett tevékenységet végző, hazai és nemzetközi tekintélyt élvező és fontos állami funkciót is ellátó intézmény ilyen ultimátumot kap saját fenntartójától? Ennek megértéséhez kicsit vissza kell mennünk a múltba.

Az MTM Növénytára 1979-ig a városligeti Vajdahunyad várban volt elhelyezve. Ebben az évben költöztették át mostani helyére, a köznyelvben „Tündérpalota” néven ismert épületbe, a Néprajzi Múzeum helyére. Fontos adat: a Növénytár ekkori összes alapterülete 3907 m² volt. Itt 1998-ig az MTM mint tulajdonos szerepelt. Egy régóta húzódozó probléma megoldásaként ekkor merült fel az a javaslat, hogy az MTM összes intézménye egy helyre, az egykori Ludovika Akadémia épületébe költözzön. Ez a megoldás ideálisnak látszott, hiszen az épület mérete, statikai tulajdonságai és egyéb adottságai tökéletesen megfeleltek a gyűjtemények és kiállítások elhelyezésére. Az MTM tehát ekkor lemondott tulajdonosi jogáról ama, szerződésbe is foglalt ígéret ismeretében, *hogy összes ingatlanai majd a Ludovikára cserélődnek*. Egy záradék azt is kikötötte, hogy a Növény-

tár területe nem csökken tovább a majdani Ludovikára történő költözés előtt. A Ludovika épületének fokozatos átépítése meg is kezdődött, de pénz hiányában a munkálatok csak lassan haladtak. Mindenesetre az Embertani tár, az Őslénytár és az Ásványtár, valamint az Állattár egy része is oda került, és megépült az udvar alatti, több emelet mély raktár is – érdekes építészeti megoldással kötve át a Ludovika melletti egykori Lovarda, később Alfa mozi, majd az MTM kiállítási csarnokához.

1998-ban tehát a Tündérpalota teljes tulajdonjoga átkerült az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumhoz (OPKM). Ezt követően elkezdődött a Növénytár területének zsugorítása, években és négyzetméterekben a következő lépésekben:

2000: –154; 2006: –825; 2007: –150; bár az érintett helyiségek jelentős része még pince és barakk volt. 2008-ban az OPKM az Oktatás Fejlesztési Intézet (OFI) részévé vált, és a területvesztés tovább folytatódott újabb 200 m² formájában – ekkor az alapterület már kb. 2500 m²-re csökkent; az eredeti 3907-hez képest tehát a múzeum jelentős veszteséget szenvedett el.

A Növénytár, illetve nyilvánvalóan az egész MTM számára a leginkább kritikus időszak azonban 2010-ben kezdődött. Egy kormányzati döntés következtében a Ludovika múzeummá alakítása véglegesen leállt, a már itt levő gyűjtemények összehúzódní kényszerültek, helyzetük a „megtűrt” állapotba merevedett. A Növénytárat illetően az MTM „két szék között a padlóra került”, *a régi tulajdonjogot elveszítette, az újat azonban nem kapta meg*. Bár kezdetben felmerült a Növénytár teljes átköltöztetése is különböző helyszínekre, illetve egyes helyiségek (például a Jávorka–Csapody-émlékszoba) „átadása” az OFI számára, mindezek elmaradtak.

A dolgok 2017-től fordultak még rosszabb irányba. Ekkor az épület és a benne lévő OFI feletti fennhatóság az egri Eszterházy Károly Egyetemhez (EKE) került. Már januárban tervet kértek a teljes (!) tár kiköltöztetésére, de legalább 200 m² terület felszabadítására, majd júniusban „mindössze” 2000 m² „átadása” is felmerült (a 2500-ból!) – azzal a megjegyzéssel, hogy az MTM talál majd valahol helyet a gyűjteménynek. Ekkor a Növénytár, a fenntartótól kapott felszólításra, már elkészített egy vészforgatókönyvet a teljes költözésre, illetve a teljes költözést elkerülendő az első emelet átadásának lehetőségét is kidolgozta, kiemelve, hogy az anyag bedobozolásával az intézmény túljuthat a működőképesség végső határain. Így jutunk el a mához, a további leépítést előíró utasításhoz, melyről a legelső bekezdésben már szözlünk.

TEENDŐK – ÉS KORLÁTAIK

Az első, és gyakorlatilag már most folyó összehúzóadási szakasz elsősorban az irodákat, laboratóriumokat és az előkészítő szobákat érinti. Nem volt azonban felmérés arra vonatkozóan, hogy új laborok a jelenlegi szabályoknak megfelelő módon

kialakíthatók-e egyáltalán az épület más részein. A legtöbb nehézséget az elektronmikroszkóp átköltöztetése jelenti, ami speciális feladat és milliós költséggel jár. Ez a lépés már eleve hónapokra felborítja a munkarendet is. A második szakzra kijelölt teendők még ennél is súlyosabb problémát jelentenek. Az érintett 400 m²-es terület java három gyűjteményi terem, a gombagyűjtemény (5. kép), a Generale kisebb része, a harasztok és a történeti gyűjtemény (6. kép), illetve a mohagyűjtemény (7. kép). Az anyag nagy méretű fémszekrényekben van elhelyezve, ezek több sorban állnak, helyenként a plafonig érnek. A szekrények súlya és helyigénye igen jelentős, máshol nem férnek el az épületben. Ha egy részük a folyosón elvileg még be is szorítható a már ott lévő bútorok közé (8. kép), nem vizsgálták meg, hogy a megnövekedett terhelést egyáltalán elbírja-e az épület. Ezen anyag egy része átvihető ugyan a Ludovika épületének pincetárolójába, de ekkor az anyag és a vele dolgozó kutatók messze kerülnek egymástól, és a munka lehetetlenné válik. A Ludovika pincéje csak tárolásra alkalmas, érdembeli kutatómunka ott nem végezhető – és az is kérdéses, meddig maradhat egyáltalán ott az MTM.

Mindezek már a teljes ellehetetlenülést jelentenék, és nincs garancia arra, hogy a folyamat ezzel megállna. A fentiekből teljesen egyértelműen kirajzoló-

5. kép. A gombagyűjtemény részlete. Az anyag jelentős része már el sem fér a szekrényekben.

6. kép. Részlet a Generale és harasztkollekciónak a Kitaibel gyűjteményt tartalmazó szekrények.

7. kép. A mohagyűjtemény fémszekrényei. Ma ebbe a terembe látogat a legtöbb hazai és külföldi kutató.

dik az EKE és az EMMI szándéka, a Növénytar teljes „nyugalomba helyezése”, vagy akár felszámolása. Kiköltözésről pedig nyilvánvalóan csak akkor lehetne beszélni, ha felmerülne egy új, minden szempontból megfelelő csereépület lehetősége – de erről legfeljebb korábbi ígéretetek vannak. Ezekben nincs hiány, jómagam Pócs Tamás és Szathmáry Eörs akademikustársaimmal már 2011-ben jártunk az illetékes miniszteri biztosnál, Fürjes Baláznál, hogy megtudjuk, várható-e az egész MTM számára valami kedvező megoldás. Ott megismerhettünk néhány előzetes tervet, ezekből azonban semmi nem valósult meg.

8. kép. Folyosórészlet a földszinti épületrészben. Már itt sincs hely, nemhogy a termekben. (A fényképet készítette: Podani János)

MEGOLDÁSI JAVASLAT

Az MTA–ELTE–MTM egyik kutatócsoportjának vezetőjeként, az MTA Diverzitásbiológiai Tudományos Bizottsága és az Antropológiai Osztályközi Tudományos Bizottsága tagjaként és a Ludovika épületében korábban elhelyezett ELTE Növényrendszertani és Ökológiai Tanszék munkatársaként, majd vezetőjeként elég jól át tudtam/tudom tekinteni a Növénytár és általában a MTM sorsának alakulását. Az az egyértelmű összkép alakult ki bennem, hogy a helyzet nem tartható tovább sokáig, és mindenképpen megoldást kell találnunk erre az áldatlan és méltánytalan állapotra. Egyik önmagára adó európai kultúrállam sem hagyhatja, hogy nemzeti kincseivel így bánjanak – és ez reményeim szerint Magyarországra is érvényes. Az osztály egyik, az ökológia területén érintett tagjaként azzal a kéréssel fordulok tehát az MTA Biológiai Osztályához, hogy a Magyar Természettudományi Múzeumot, és ezáltal a magyar biodiverzitás-kutatásokat súlyosan érintő akut problémával kapcsolatban foglaljon mihamarabb állást, nyújtson segítő kezet, és felterjesztésemet támogatólag továbbítsa az MTA Elnökének.

Konkrét javaslataimat a következőkben foglalom össze:

1. Kérem az MTA-t, hogy sürgősen forduljon az EMMI illetékeseihez, s kérje a Növénytárat érintő mostani intézkedések azonnali hatállyal történő felfüggesztését. Az Állam – mint az MTM és az EKE OFI – fenntartója, bizonyára tud jobb megoldást is annál, minthogy egyik nagy történeti múltú intézményében nagy károkat okozzon azért, hogy oda irodákat telepítsen a másik számára.
2. Minél előbb alakuljon meg egy előkészítő bizottság az MTA felügyeletével, amely a teljes MTM helyzetét felméri, és javaslatokat fogalmaz meg a múzeum helyzetének javítására, illetve egy mielőbbi végleges megoldás kidolgozására – összhangban az Akadémiai törvény és Alapszabály megfelelő kitételeivel.
3. Fontolja meg az MTA, hogy miképpen tudna *anyagilag* is hozzájárulni egy új MTM-épület kialakításához. Manapság tanúi vagyunk annak, hogy az MTA jelentős beruházásokkal fejleszti infrastruktúráját, és a pályázati rendszerekben is egyre nagyobb összegek csoportosulnak. Mindezek elsősorban az ún. infrás területeket érintik, s jóval kevesebb jut a szuprás vonalra, amely azonban egyre jobban visszanyeri fontosságát az egész világon – gondoljunk csak a biodiverzitás-krízis témakörére. Első hallásra talán meghökkentőnek tűnik a javaslat, de az MTM átvétele az MTA illetékességébe jelenthetné a leginkább megnyugtató megoldást – természetesen csak akkor, ha minden fél egyet is ért ebben. Erre egyébként van példa olyan országokban, ahol tudományos akadémia működik.